

COMMENTATIONES AD LITTERAS LATINAS PERTINENTES

LUCYNA STANKIEWICZ

Institut Filologii Klasycznej i Kultury Antycznej Uniwersytetu Wrocławskiego
ul. Szewska 49, 50-139 Wrocław
Polska – Poland

A DUCH JEGO BYŁ NAPIĘTY JAK ŁUK

ABSTRACT. Stankiewicz Lucyna, *A duch jego był napięty jak łuk* (And his spirit was as taut as a bow).

The author of this article discusses particular fields of activity of Appius Claudius the Blind, the first individualised figure in Latin literature. This citizen of Rome who lived at the turn of the 4th and 3rd century B.C. became famous as an outstanding politician, reformer and orator.

Key words: Appius Claudius Caecus, elogium, sententia.

Pierwszą zindywidualizowaną postacią w literaturze łacińskiej był Appiusz Klaudiusz (ok. 360 r. p.n.e. – 275 p.n.e.), zwany na starość, z powodu swej ślepoty, Caecus¹. Wiadomo również, że początkowo miał przydomek Crassus², a z uwagi na jego działalność budowlaną zwano go Centemmanus³. Ważnym świadectwem na temat życia i działalności mówcy jest jego własne elogium, z którego zachowały się jedynie dwa krótkie fragmenty (CIL I², s. 192, nr IX, X), umieszczone niegdyś na Forum Augusta⁴. Zgodnie z elogium piastował Appiusz następujące urzędy: censor, co(n)s(ul) bis, dict(ator), interrex III, pr(aetor), aed(ilis), cur(rilis) II, q(uaestor), tr(ibunus) mil(itum) III.

Swoją sławę zawdzięcza cenzurze (312 r. p.n.e.). Kolegą współurzędującym z nim był Gajusz Plaucjusz Wenoks, który po półtorarocznym urzędowaniu, jak to było w zwyczaju, ustąpił z urzędu. Appiusz natomiast zerwał z tradycyjnym porządkiem i zatrzymał swój urząd ponad ustawowy termin, przez pięć lat. Tłumaczył swoje postępowanie tym, że potrzebuje – ze

¹ F. Münzer, *Ap. Claudius Caecus*, RE III 2 (1899), col. 2681-2685.

² Frontin. *aqu.* I 5: *Appio Claudio Crasso Censore, cui postea Caeco fuit cognomen.*

³ Pompon. *Dig.* I 2, 2, 36: *hic Centemmanus appellatus est.*

⁴ W pełni zachował się egzemplarz z Arretium (dzis. Arezzo); jest to bogate miasto w Etrurii, słynące z obróbki stali, wyrobu broni oraz waz i cegieł. Było ojczyzną Mecenasusa.

względów militarnych – więcej czasu, by przeprowadzić w państwie zaplanowane reformy i prace budowlane.

Prace budowlane zadowolily na pewno wszystkich Rzymian. Z inicjatywy cenzora rozpoczęto budowę bitej drogi, którą po raz pierwszy nazywano imieniem budowniczego – Via Appia. Początkowo prowadziła ona z Rzymu do Kapui, a następnie przedłużono ją z Kapui do Brundyzjum (Suet. *Tib.* 2)⁵. Od III wieku przy Via Appia zaczęto wznosić grobowce sławnych wodzów rzymskich, np. Serwiliuszów, Metellusów, Scypionów. Nazywano ją królową dróg (Stat. *Silv.* 2, 1, 12)⁶. Z jego inicjatywy zbudowano również akwedukt, który obsługiwał południową stronę Rzymu – Aqua Appia (vel Claudia). Po wojnie Rzymian z Latynami (340 r. p.n.e. – 338 r. p.n.e.) rzeczywiście starano się podnieść strategiczną sprawność Rzymu.

Jako cenzor Appiusz wciągnął na listę senatorów, *album senatorium*, wielu plebejuszy, a niekiedy nawet synów wyzwolenców. Według świadectwa Liwiusza (9, 29), to zdecydowało o odejściu z urzędu cenzora Plaucjusza⁷.

Appiusz także wprowadził pewne innowacje do działalności religijnej. Zmusił ród Potycjuszów, którzy dotychczas sprawowali obrzędy przy wielkim ołtarzu Herkulesa Niezwyciężonego, *Ara Herculis Invicti*, by przekazali tę posługę niewolnikom państwowym (Liv. 9, 29)⁸. Dlaczego wystąpił przeciwko rodowi Potycjuszów, nie wiadomo, ale – jak podaje historyk – wiadomo, że za ten czyn bogowie ukarali go ślepotą.

Za jego cenzury wydano zakaz ucztowania fletnistom (*tibicines*) w świątyni Jowisza, co było ich prastarym zwyczajem. Spowodowało to wymarsz z Rzymu całego kolegium do Tyburu, a w mieście nie pozostał nikt, kto by grał przy składaniu ofiar⁹.

Znane są także polityczne reformy Appiusza. Pozwolił on obywatelom bezrolnym wpisywać się do tzw. *tribus urbanae*, dzielnic lub gmin miejskich, oraz do *tribus rusticae*, dzielnic wiejskich. W ten sposób umożliwił im jako pełnoprawnym obywatelom (wśród których byli na ogół wyzwolenci) wpływanie na decyzje zgromadzeń ludowych.

Jego sekretarz (*scriba*) Gneusz Flawiusz był także synem wyzwolencą. Kiedy został edylem kurulnym (304 r. p.n.e.), na polecenie Appiusza przeprowadził reformę kalendarza sądowego (*Fasti*). Na forum ogłosił całoroczny kalendarz, tzw. *dies fasti* (dni, w których wolno było odbywać zgromadzenia ludowe i prowadzić sprawy sądowe) oraz *dies nefasti* (dni, w których wymienione wyżej czynności były zakazane).

⁵ Według relacji Liwiusza (9, 29), z inicjatywy Appiusza zbudowano drogę najpierw z Rzymu do Formiae przed Minturnami, a dopiero później przedłużono tę drogę do Kapui, by móc przerzucić wojska na południe przeciw Samnitom.

⁶ Zob. M. José Kardos, *Lexique de topographie romaine. Topographie de Rome II*, Paris 2002, s.v. Via Appia.

⁷ Przeczając samemu sobie, utrzymuje tak Liwiusz (zob. też 9, 33, 4), natomiast Diodor, XX 36, 1, twierdzi, iż Plaucjusz był bardzo oddany Appiuszowi.

⁸ Zob. również Fest. 237 L.; Macrobian. *Sat.* 3, 6, 13 i in.

⁹ Liv. 9, 30; Auct. de vir. ill. 34, 1 i in.

Flawiusz również ogłosił zbiór formuł skarg procesowych w postępowaniu cywilnym, tzw. *legis actiones*, znane później jako *Ius Flavianum*¹⁰.

Sam Appiusz także upowszechniał znajomość prawa¹¹. Napisał pierwszą rozprawę z tego zakresu w dziele *De usurpationibus*¹². Wtedy właśnie zaczął po raz pierwszy udzielać w Rzymie porad prawnych (*responsa*), łącząc je z ogólną nauką prawa. Udzielał ich Tyberiusz Korunkaniusz (konsul z 280 r. p.n.e.), który na starość, w 254 r., został pierwszym pochodzącym z plebsu *pontifex maximus*. W taki oto sposób prawo rzymskie powoli stawało się wiedzą świecką.

Diodor (XX 36, 1) przekazuje, że Appiusz lekceważył ograniczenie władzy cenzorskiej w kwestiach finansowych przez senat. Ponadto wszelkie jego innowacje w większości wypadków były sprzeczne z interesami patrycjuszy.

Po cenzurze po raz pierwszy ubiegał się on o konsulat, który uzyskał w 307 r. p.n.e. i zajął się wówczas sprawami wewnętrznymi państwa. Warto zaznaczyć, że jego cenzura i pierwszy konsulat przypadły na lata drugiej, długiej wojny samnickiej (327 r. p.n.e. – 304 r. p.n.e.).

Jako konsul-patrycjusz wystąpił Appiusz w 300 p.n.e. (Liv. 10, 7, 1) przeciwko prawu Ogulniusa, *Lex Ogulnia de auguribus et pontificibus*, które dopuszczało plebejuszy do kolegów kapłańskich i do kolegów augurów. Zanim powtórnie zaczął się ubiegać o konsulat, prowizorycznie sprawował w 299 r. p.n.e., jako senator-patrycjusz, władzę najwyższą. Nazywano takiego senatora *interrex* (Liv. 10, 11, 10). Podczas kolejnego interregnum przeprowadził wybory nowych konsulów, starając się nie dopuścić do tego, by stanowiska obejmowali kandydaci plebejuszy.

Kiedy Appiusz Klaudiusz sprawował urząd pretora, w 295 r. p.n.e. po raz drugi przebywał w Etrurii aż do czasu, zanim przybył tam konsul Kwintus Fabiusz Rullianus¹³. Po decydującej bitwie pod Sentinum (295 r. p.n.e.) wraz ze swym starym towarzyszem Wolumniusem, „oczyszczał” on Kampanię z zastępów samnijskich (Liv. 10, 31, 3-8).

Podczas wojny z Etruskami, a był wówczas po raz drugi konsulem (296 r. p.n.e.), uroczyście przyrzekł zbudowanie świątyni Bellony, rzymskiej bogini wojny, uchodzącej za żonę (lub siostrę albo piastunkę) Marsa¹⁴. Rze-

¹⁰ Liv. 9, 46, 5 oraz Cic. *Mur.* 25; *orat.* 1, 186; *Att.* 6, 1, 8; Plin. *nat.* 33, 17 i Pompon. *Dig.* 1, 2, 2, 6.

¹¹ Zob. R. Santoro, *Appio Claudio e la concezione strumenstalistica del ius*, „Annali del Seminario Giuridico dell' Università di Palermo” 2002, 47, s. 295 nn.

¹² Pompon. *Dig.* 1, 2, 2, 36 twierdzi, że Appiusz był pierwszym rzymskim pisarzem-prawnikiem: „hunc etiam actiones scripsisse traditum est, primum de usurpationibus, qui liber non exstat”.

¹³ Zob. Liv. 10, 22, 7-9; 24, 28; 25, 4-9.

¹⁴ Bellonę identyfikowano z kapadocką boginią wojny Maa z Komany (od I w. p.n.e.) i frygijską Kybele. Jej kapłani (*bellonarii*), zazwyczaj cudzoziemcy, nosili czarny strój i podwójne topory. Ta bogini o odrażającym wyglądzie powoziła rydwanem Marsa, trzymając w ręku zazwyczaj pochodnię (miecz lub włócznię). Czasami utożsamiano ją z grecką boginią wojny Enyo, towarzyszką Aresa.

czywiście świątynię tę zbudowano przy cyrku Flaminiusza (elog.; Liv. 10, 19, 17; Ov. *Fast.* 6, 201).

Według elogium, dyktatura Appiusza przypadła pomiędzy lata 292 i 285, a ponadto uczestniczył on w wielu działaniach wojennych: „complura oppida de Samnitibus cepit, Sabinorum et Tuscorum exercitum audit”¹⁵.

W życiu politycznym był aktywny do późnej starości. Kiedy Pyrrus po bitwie pod Herakleją w 280 r. p.n.e. zaproponował Rzymowi zawarcie pokoju i przymierza, a senat niemal przystał na propozycję jego posłańca Kineasa, ślepy starzec nakłonił senatorów do odrzucenia pokojowych propozycji króla Epiru. W swej płomiennej przemowie o kontynuowaniu wojny przekonał Rzymian, że jeśli nadal chcą być potęgą światową, nie mają wyboru, muszą walczyć.

Mowę Appiusza czytano jeszcze w czasach Cycerona (*Brut.* 61; *Cato* 16) i Seneki (*ep.* XIX 5, 13)¹⁶. Początkowe słowa przemowy cytują również Plutarch (*Pyrrh.* 19). Poetycko sparafrazował ją Enniusz (*Ann.* VI 125 Traglia), z której to parafrazy Cycero (*Cato* 16) przytacza słynne słowa:

quo vobis mentes, rectae quae stare solebant
ante hac, dementes sese flexere viai?

Ku czemuż teraz w obłąkaniu zmierza
wasz rozum, zawsze tak prosty i zdrowy?

tłum. Z. Cierniakowa

Według Frontynusa (*strat.* IV 1, 18), mówca wnioskuje również o zdegradowanie i ukaranie żołnierzy schwytanych, a następnie uwolnionych przez Pyrrusa¹⁷.

Appiusz przemawiał często, ponieważ publiczna działalność dawała mu okazje do wystąpień. Być może, jego wystąpienia bywały nawet spisywane. Zwyczaj publikowania mów miał bowiem w Rzymie długą tradycję a, jak podaje Cycero (*off.* 2, 66), wielkich mówców otaczało się szacunkiem. Starożytni przekazali nam wiadomości tylko o jednej publikowanej mowie Appiusza.

Mówca zajmował się również pracą pisarską. Oprócz napisanego, jak już wspomniano, utworu z zakresu prawa *De usurpationibus* jest także autorem zbioru *Sentencji* (vel *Carmina*), z którego zachowało się kilka wierszy saturnijskich¹⁸. Spotkały się one z uznaniem Panajtiosa, a ponadto znane były w szkole Pitagorasa¹⁹. Współczesny wydawca fragmentów pochodzących z

¹⁵ Zob. także Auct. de vir. ill. 34, 6: *Sabinos, Samnites, Etruscos bello domuit*.

¹⁶ Por. H. Malcovati, ORF⁴, s. 1-4; zob. także: elog.; Cic. *Brut.* 55; *Cael.* 34; *Phil.* I 11; Liv. ep. XIII; Iustin. XVIII 2, 10; Ov. *Fasti* VI 203; Val. Max. VIII 13, 5; Suet. *Tib.* 2; Flor. I 13, 20; Ampel. 19, 2; Auct. de vir. ill. 34, 10; Dig. I 2, 2, 36 oraz Zonar. VIII 4, a także Tac. *dial.* 18; Quint. *Inst. or.* II 16, 7 i in.

¹⁷ Por. Val. Max. II 7, 15; Eutrop. II 13, 2 i Zonar. VIII 4.

¹⁸ Zob. A.T. Cole, *The Saturnian Verse*, „Yale Classical Studies” vol. XXI, Cambridge 1969, s. 3-73; J. W. Halporn, M. Ostwald, *Lateinische Metrik*, Göttingen 2004⁵, s. 8.

¹⁹ Cic. *Tusc.* IV 4: „mihi quidem etiam Appii Caeci carmen, quod valde Panaetius laudat epistula quadam, quae est ad Q. Tuberonem, Pythagoreum videtur”.

dzieł poetów łacińskich, Jürgen Blänsdorf²⁰, w swoim wydaniu, uwzględniając testimonia gramatyków (Fest. 418 L.; Prisc. GLK II 384) i tzw. tradycję pośrednią (Sall. *epist.* 1, 1, 2), proponuje następującą treść trzech wskazań moralnych Appiusza:

- frg. I ... <ae>qui animi compotem esse,
ne quid fraudis sturpique ferocia pariat.
... Panuj nad sobą, abyś przez zuchwałość
Nie dopuścił się czynu haniebnego²¹.
- frg. II amicum cum vides, obliviscere miserias,
inimicus²² si es commentus nec libens aequae.
Gdy widzisz przyjaciela, zapominasz o kłopotach.
Gdy widzisz nieprzyjaciela, to jeśli jesteś mądry,
Nie zapominasz o swoich kłopotach tak samo chętnie.
- frg. III faber est suae quisque fortunae²³
Každy jest kowalem swego losu.

Źródłem zbioru prezentowanych sentencji jest prawdopodobnie dramat grecki, szczególnie komedia grecka, a zwłaszcza sztuki Filemona i Menandra²⁴.

Kunsztowny stylistycznie jest zwłaszcza frg. I, w którym wyrażenie *fraudis sturpique* ma analogie w języku prawniczym²⁵, co świadczy o tym, że Appiusz adaptując myśl grecką, nadawał jej charakter rzymski²⁶.

Jako autor łaciński interesował się Appiusz także pisownią²⁷; m.in. usunął z alfabetu łacińskiego znak **Z**, uznając, że jest niepotrzebny. Wprowadził natomiast inny znak – **R**, tam, gdzie w pozycji interwokalicznej występowało jeszcze **S**, choć mówiono już **R** (*rhotacismus*), np. Valesii / Valerii.

Jakkolwiek działalność Appiusza była różnorodna, dał się bowiem poznać jako polityk, organizator wielu przedsięwzięć budowlanych, reforma-

²⁰ J. Blänsdorf, *Fragmenta poetarum Latinorum epicorum et lyricorum praeter Ennium et Lucium*, Stutgardiae et Lipsiae 1995, s. 12.

²¹ Propozycja przekładu proponowana przez autora artykułu.

²² Zam. emendacji *inimicus* sędzę, że lepsza jest koniektura, którą proponuje G. Ballaira, *Una sentenza di Appio Claudio Cieco*, „Studi Italiani di Filologia Classica” 1968, 40, s. 259: *inimicum*.

²³ Być może, do sentencji Appiusza należy również następująca wypowiedź: „negotium populo Romano melius quam otium committi” (Val. Max. VII 2, 1).

²⁴ G.C. Giardina, *Sui frammenti di Appio Claudio Cieco*, [w:] *Poesia latina in frammenti. Miscellanea Filologica*, Genova 1974, s. 258-261; E. Stoessel, *Die Sententiae des Appius Claudius Caecus*, „Rheinisches Museum” 1979, 122, s. 18-22.

²⁵ *Pr. XII Tab.* 3, 1: *aeris confessi rebusque iure iudicatis*, czy *Tab.* 12, 2: *Si nox furtum faxit*.

²⁶ Ponieważ analiza językowo-metryczna omawianych *Sentencji* będzie przedmiotem innego artykułu, w tym miejscu ograniczono się jedynie do zasygnalizowania problemu.

²⁷ G. Biagio Conte, *Latin Literature. A History*, transl. J.B. Solodow, Baltimore-London 1994, s. 19; M. Cytowska, H. Szelest, L. Rychlewska, *Literatura rzymska. Okres archaiczny*, Warszawa 1996, s. 25.

tor w zakresie prawa i religii, a nawet alfabetu łacińskiego, ponadto jako autor *Sentencji*, to jednak mówca przeszedł do historii wówczas, kiedy wygłosił w senacie płomienną mowę o kontynuowaniu wojny i tym samym zerwaniu przymierza z Pyrrusem. Jego upór, postawa obywatelska, a nawet demagogia w sprawowaniu władzy przypominają nam innego Rzymianina starej daty, a mianowicie Marka Porcjusza Katona.

Cyceron chwalił Appiusza, że pozostawał krzepki do późnej starości i był wzorem surowych obyczajów²⁸. „Bowiem starość, według autora dialogu, tylko wtedy zdobywa sobie szacunek, jeśli sama umie się bronić”. A duch Appiusza był napięty jak łuk i nie ugiął się pod ciężarem wieku.

Diodor, *Biblioteka* XX 36 – cenzura Appiusza Klaudiusza

Tego roku wybierano w Rzymie cenzorów; jeden z nich, Appiusz Klaudiusz (wraz z nim urząd ten pełnił – podlegając mu – Lucjusz Plautiusz) zmienił wiele ustaw swych przodków. Z uwagi na fakt, że cieszył się popularnością wśród ludu, zupełnie nie liczył się z senatem. Najpierw wybudował oddalony o około osiemdziesiąt mil od Rzymu akwedukt Aqua Appia i bez zgody senatu przeznaczył na tę inwestycję mnóstwo publicznych pieniędzy. Następnie wybrukował większą część długiej na ponad tysiąc mil drogi pomiędzy Rzymem a Kapuą, która od jego imienia nosiła nazwę Via Appia. Przekopał się też przez wzniesienia, wyrównał doliny i wąwozy. Przeznaczył na to przedsięwzięcie cały dochód państwowy. Choć kierował się w swych działaniach interesem publicznym, zapewnił sobie dzięki nim ponadczasową sławę. Oprócz tego zróżnicował senat: dopuścił do godności senatorskiej nie tylko patrycjuszy i obywateli wyższych rangą, ale również wielu synów wyzwolenców. Wywołało to złość tych, którzy chętni byli swym arystokratycznym pochodzeniem. Dał obywatelom prawo wpisywania się do dowolnie wybranej *tribus*.

Widząc, jak wzrasta nienawiść możliwych do niego, uważał na to, by nie narazić się w niczym pozostałym obywatelom; sympatia wielu z nich stanowiła dla niego ochronę przeciwko niechętnym mu patrycjuszom. Przeprowadził kontrolę stanu ekwickiego, nie usunął z niego jednak żadnego ekwity. Nie skreślił też z listy senackiej żadnego senatora, który popadł w niesławę, choć praktyka ta leżała w zwyczaju cenzorów. Wówczas konsulowie, powodowani nienawiścią do niego oraz chęcią przypodobania się najświetniejszym obywatelom, zwołali zebranie senatorów – nie tych, których wciągnął na listę Appiusz, lecz tych, których wpisali na nią poprzedni cenzorzy. W tym czasie lud, który zwalczał przeciwników Appiusza i domagał się umocnienia pozycji swej własnej klasy, wybrał na stanowisko edyla kuralnego syna wyzwolencą, Gneusza Flawiusza. Był to pierwszy Rzymianin, który objął ten urząd mimo niewolniczego pochodzenia. Sam Appiusz, kie-

²⁸ *Cato* 16, 37; *Cael.* 33 n.; *Tusc.* V 112. Zob. Cyceron, *Katon Starszy o starości*, tłum. Z. Cierniakowa, przypisy M. Szymański, Warszawa 1996.

dy zakończył swój urząd, w obawie przed nienawiścią ze strony senatu, upozorował własną ślepotę i wycofał się z życia publicznego²⁹.

Przełożyła *Aleksandra Arndt*

²⁹ Por. opis cenzury Appiusza Klaudiusza u Liwiusza (9, 29, 30).